

Egy eltűnt magyar folyóirat nyomában

Az alábbi írás 1987 őszén íródott Budapesten. Úgy tűnnék, mintha az 1988-ban Magyarországra berobbant sajtó-engedetlenséggel elavult volna. De nem, mert éppen annak eredetébe enged bepillantást. Minden szabadság engedetlenséggel kezdődik. Hogy folytatása is lesz-e, az természetesen nemcsak az íróemberek civil kurázsiján, hanem a keretek tűrőképességén is múlik.

Hogyhogy eltűnt? Hiszen megjelenik ismét a szegedi Tiszatáj. 1987 márciusa óta havonként újra napvilágot lát az a folyóirat, amelynek nevéhez kapcsolódott 1986-ban a legnagyobb irodalmi botrány Magyarországon, amelynek betiltása a Magyar Írószövetség emlékezetes közgyűlésén a legtöbb tiltakozó reakciót váltotta ki (többek között 114 neves magyar értelmiségi petícióját a kormányhoz). Egy év múltán lecsillapodtak volna a kedélyek? Nyolc hónap után ismét létezik egy ilyen című folyóirat, a tartalomjegyzékben olvashatók versek, novellák és esszék címei. Vihar után derült ég és szélcsönd?

A hatalom, a kultúrpolitika képviselői bizonyára ezt szeretnék. Várják, hogy nekik dolgozzék az idő. Mint annyiszor az elmúlt évtizedekben. Hiszen időről-időre le kellett váltani Magyarországon irodalmi szerkesztőket, át kellett szervezni folyóiratokat. Ez is hozzátartozott a játékszabályokhoz; úgy mondhatjuk akár, ez is része volt a cenzúra intézményrendszerének. Mert formailag nincs előzetes cenzúra, mint Lengyelországban, de a szerkesztők mindenkor politikailag is felelősek a lapjukban közöltekért. A szerkesztők leváltása a túl messzire merészkedők megfélemezésének egyik legdurvább eszköze. Lehetne bőven sorolni a példákat

a hatvanas és hetvenes évekből szerkesztők „áthelyezésére”. Amit a legtöbbször belenyugvás követett, némi háborgás, de kis idő múlva végül beletörődés. A magyar irodalmi élet egyik meghatározó alapja volt a belsővé tett kompromisszum. Aminek lényegét úgy lehetne meghatározni röviden, hogy bizonyos témákról, az őszinte politikai véleménymondásról való lemondásért cserébe megkapták az írók az esztétikai kifejezés pluralizmusának lehetőségét, néha még a csipkelődés valamely korlátozott lehetőségét is. Aki a politikai hatalom és kulturális képviselője által meghúzott határokat átlépte, retorziókban részesült: a szerkesztőknek például rendszeres beszámolókat kellett készíteniük a felsőbb szervek számára arról, hogy milyen témákkal kívánnak foglalkozni és milyen szerzőket akarnak szerepeltetni lapjukban; az írók ellen pedig a hatóságok közlési tilalmat rendeltek el (amit többnyire nem hoztak nyilvánosságra, csak maguk a kibocsátó szervek és az illetékes főszerkesztők kaptak tájékoztatást a „feketelistákról”). Ez a mechanizmus hosszú ideig minden különösebb zökkenő nélkül működött. Az első komolyabb „bal eset” a Mozgó Világ című folyóirat elleni kampány volt a nyolcvanas évek elején, majd a főszerkesztő leváltása hatalmi szóval 1983 őszén. Ezután ugyanis a főszerkesztővel szolidaritást vállalva lemondott állásáról a szerkesztőség minden egyes tagja, hozzájuk érte a gépirónőt és a takarítónőt is. A Mozgó Világ-ügy széleskörű tiltakozó akciókat váltott ki a budapesti egyetemi ifjúság körében. És az a nemzedék (a ma negyvenesek), amely sajátjának érezte ezt a reformtörekvéseket népszerűsítő lapot, mindmáig bojkottálja a hatalom által kinevezett új szerkesztőséget. A kultúrpolitika irányítói kénytelenek voltak megvesztegetésekkel és fenyegetésekkel és részbeni profilváltoztatással szerzőket toborozni a változatlan címen megjelenő folyóirathoz.

A szegedi Tiszatáj esete ehhez hasonló. De miért is tiltották be 1986 júliusában ezt a folyóiratot? A hivatalos változat szerint egy vers miatt, amely a júniusi számban jelent meg. Az a Nagy Gáspár volt a szerzője, akinek már egy évvel korábban egy másik vers miatt (amely az 1956-os mártír magyar miniszterelnök emlékét idézte) le kellett mondania titkári posztjáról az Írószövetségben. Az újabb versben a költő egy „harminc évgyűrűs júdásfát” emleget. A politikai cenzor úgy döntött (függetlenül attól, hogy érvelése gyöngye lábakon áll), hogy a vers 1956-ról szól, és

sérti a szocialista rendszert, nem utolsósorban pedig magát a párt első titkárát. Szegeden bezárták és lepecsételték a szerkesztőséget, az ominózus lapszámot viszont még hetekig meg lehetett vásárolni a fővárosban. Azután néhány hónappal később leváltották a szerkesztőség három tagját, úgymond sorozatos „közléspolitikai” hibák miatt. Csak találgatni lehet, hogy mi volt a döntés és a ritkán tapasztalható durva eljárás oka. Elképzelhető, hogy az ókonzervatív-dogmatikus politikusok példát akartak statuálni, talán azért, hogy egy kissé megfélemlítsék az írókat a közeledő közgyűlés előtt. A következő hónapok bebizonyították, hogy a szegedi folyóirat betiltása provokáció volt, amivel a hatalom szelet vetett és vihart aratott. Hiába próbálták félrevezető manőverekkel leszerelni a háborgó írókat, a méltatlankodás a megszokottnál jóval erősebb volt. A fentebb említett tiltakozó petíciót – amelynek hangneme igen határozott – a magyar szellemi élet számos képviselője aláírta, számosan olyanok is, akik nem szoktak részt venni tiltakozó akciókban, továbbá megjegyzendő, hogy a Tiszatáj betiltása hozzájárult ahhoz, hogy a kultúrpolitika olyan kudarcot volt kénytelen elviselni az írószövetségi közgyűlésen mint jelöltei kibukása a választmányból.

De a Tiszatáj-ügy nem 1986-ban kezdődött, a szegedi folyóirat már régen szálla volt a hatóságok szemében. A hetvenes évek elején a kultúrpolitika sorozatos zaklatásait megúnva mondott le az akkori főszerkesztő, Ilia Mihály, a kitűnő szervező egyéniség. A folyóirat ezután igyekezte folytatni az ő irányvonalát, ami nagy vonalakban a következőket jelentette: A magyar irodalom néhány XX. századi klasszikusának (elsősorban Németh László és Illyés Gyula) szellemiségét, társadalmi elkötelezettségét, továbbá kapcsolatkeresést a szomszédos népek felé az elzárkózás és a nacionalizmus ellenében, és élő kapcsolatokat a magyar nyelvű irodalmak között. A Tiszatáj akkor hirdetett meg egy sajátos Közép-Európa programot, amikor híre sem volt M. Kundera nevezetes cikkének (L'Europe kidnappée). Rendszeresen megjelentek itt a hetvenes évek elejétől összeállítások ezekből az irodalmakból (lengyel, cseh, szlovák, jugoszláv, román, bolgár) – egy külön rovatban „Most-punte-híd” cím alatt (a híd szó szlávul, románul és magyarul). Olyan írók művei láttak itt napvilágot – csak néhány nevet említve a legjelentősebbek közül – mint a lengyel Zbigniew Herbert, a cseh Bohumil Hrabal, a

szlovák Lubomir Feldek, a szerb Danilo Kis, a román Marin Sorescu. A magyar irodalom egy nemzedékéből néhányan programszerűen vállalták (írók, költők, műfordítók, kritikusok és irodalomtörténészek), hogy ebben az irányban tájékozódnak. Abban a meggyőződésben, hogy a régió népei közötti antagonizmusok fölött létezik valami közös érdek, hogy ezek a sem nem egészen nyugat-, sem nem egészen kelet-európai népek képesek kilábolni a nem egy tekintetben máig élő nacionalizmusból és megtalálják az együttműködés lehetőségeit. A kapcsolatkeresés és a tájékoztatás nem a hivatalos protokoll szempontjai szerint történt. Így 1976 decemberében megjelentek a Tiszatáj hasábjain azoknak a lengyel költőknek a versei (Stanislaw Baranczak, Adam Zagajewski), akik hazájukban tilalmi listán voltak, mert együttműködtek a KOR-ral. 1981 júniusában teljes lengyel számot hozott ki a szerkesztőség, ami akkor a magyar szellemi élet egy részének szerény szolidaritási megnyilvánulása volt Lengyelországgal. A kulturális miniszterhelyettes személyesen vonta ezért felelősségre a szerkesztőket. Fegyelmi eljárást indítottak ellenük, és megvonták tőlük az évi prémiumot. A cseh történelemnek és kultúrájának szentelt számban a folyóirat egyik szerzője igen pozitívan emlékezett meg a Csehszlovákiában agyonhallgatott Masaryk elnökről. Amikor 1983 őszén egy magyarországi író fölemelte szavát a Tiszatájban a romániai magyarok emberi jogaiért, a kultúrpolitika megint vétót kiáltott (Ceausescuval vitatkozni állami monopólium Magyarországon némelykor), a főszerkesztőt behívták a megyei pártbizottságra, ahol közölték vele – teljesen jogellenesen –, hogy el van bocsátva. Hogy Vörös László közel három évig mégis maradhatott székében, az csak az erős hazai és külföldi tiltakozásnak volt köszönhető.

A tavalyi „kilövés” tehát egy évek óta tartó hajsza végső, szomorú eseménye volt. A szegedi folyóiratnak sikerült ugyanis önálló arculatot, bizonyos szerény programot kialakítani, voltak állandó szerzői és hívei Magyarországon, kapott megbecsülő gesztusokat a szomszédos országokból. Törekvése veszélyes volt, mert autonómiát jelentett, sértette az igen finom hálójú (néha alig látható, csak beleütközéskor érzékelhető) cenzúra rendszerét. Az autentikus közép-európai együttműködésre való törekvés nem illett bele a magyar politikai hatalom egyes köreinek államnacionalista frazeológiájába. A hivatalos ideológia ugyanis inter-

nacionalista szólamok alatt gyakran lenézéssel kezeli a szomszéd államok lakóit, amit kispolgárok nemegyszer az utcán is szívesen érzékeltetnek a Budapestre érkező testvérországbeli turistákkal. Az ún. szocialista országok között az utóbbi években sokkal merevebbé váltak az államhatárok, a nacionalista érvek mindenütt beleszivárogtak a mass mediák nyelvezetébe – Magyarországon egyfajta gyomorsovinizmus diavatos – leszólva a nem dolgozó lengyeleket vagy lusta románokat. Így a közép-európai közeledés programját – kiváltképp ha nem a hatalmi elitek közös vadászatairól van szó, hanem az értelmiség valódi párbeszédéről – a politikusok gyanakvással szemlélik.

És az új Tiszatáj? A címen kívül nem sok köze van elődjéhez. Állítólag amikor elmondták a párt első emberének, Kádár Jánosnak, hogy az írók bojkottálni fogják az új szerkesztőséget, a politikus azt mondta volna: „Eddig az övék volt, most majd a miénk lesz.” Főszerkesztőnek egy marxista filozófiatanárt tettek meg, aki munkatársaival együtt kiemelt fizetést kap. Nagy kampányt kezdtek szerzők és írók toborzására. 100-nál több felkérő levelet küldtek szét az egykori munkatársaknak. Nem túl nagy sikerrel. A magyar irodalmi közvéleményben erkölcsi botlásnak minősül a gleichsaltolt folyóiratban írni. Mégis vannak szerzők; részben olyan szegediek, akiket a helyi hatalom meg tudott zsarolni, vagy akik dilettánsok lévén örülnek, hogy nyomdafestékhez jutnak, és persze olyan magyar írók, akik az ottani publikálást pártszolgálatnak tekintik, de vannak a szerzők között egyszerűen félrevezetett értelmiségiek, szaktudósok is. Hogy milyen manipulációkra képes a magyar kultúrpolitika, arra lássunk két tanulságos példát. A tavasszal a pártközpont diplomáciai útlevelemel küldte ki a rádió igazgatóhelyettesét Romániába, hogy bírja rá Sütő Andrást, a romániai magyar irodalom egyik legjelentősebb, Magyarországon is igen jól ismert képviselőjét, hogy új drámáját az új Tiszatájban jelentesse meg először Magyarországon. Az erkölcsi korrumpálásnak ez a kísérlete azonban kudarcot vallott. A másik eset: a szocialista Csehszlovákia és a szocialista Magyarország kulturális miniszterei fontosnak látták az együttműködési szerződésben rögzíteni, hogy a szegedi Tiszatáj lépjen partnerkapcsolatba a szlovákiai magyarok egyetlen kulturális havi folyóiratával, az Irodalmi Szemlével. A régi Tiszatájnak a magyar állam nem szorgalmazta a kulturális kapcsolatait külföldi

folyóiratokkal. Most viszont eldicsekedhet a magyar minisztérium még a szlovákiai magyar kultúra támogatásával is. Hogy ezzel erkölcsileg egyben lejáratják a szlovákiai magyarok folyóiratát? Ezt a szempontot nem igen ismerik e körökben. Mindenesetre az világos, hogy nekik előbbvaló a presztízs védelme, mint a külföldi magyar irodalom valóságos érdekei. Jól látszik ebből is, hogy a magyar kulturális kormányzat számára gyakran csupán eszköz vagy olcsó propaganda fogás a hungarophonie támogatása.

Ha el is tűnt egy sajátos arc a magyar irodalom világából, az igazi Tiszatájban képviselt értékek nem tűntek el. Megjelentek más folyóiratokban, a Magyar Írószövetség autonómia törekvéseiben, a magyar kulturális élet újabb, a totális hatalommal szembe forduló mozgalmaiban. A Tiszatáj közép-európai gondolata egyre terjed a fiatal értelmiség köreiben, klubjaikba sorra meghívtak írókat, tudósokat a szomszédos országokból, s nem a protokollista, hanem a valódi minőség szerint; érdekes, hogy az egyetlen kulturális magánalapítvány, a Bethlen Alapítvány egyik díját 1987 novemberében a kitűnő lengyel költőnek, Zbigniew Herbertnek adományozta (akinek írásai szerepeltek a szegedi lapban). A régi Tiszatáj szerzői közül számosan jelen voltak azon a találkozón, szeptember 27-én Lakitelken, ahol a független magyar értelmiség különböző csoportjainak képviselői (összesen mintegy 150-en) szorgalmazták egy olyan szervezet létrehozását, amely a politikai hatalom és a civil társadalom közötti valódi párbeszéd fóruma lehetne.

Így a szertesugárzó hatás nagyobb körben hat, mint egy irodalmi folyóirat olvasóköre. Az új Tiszatájra később nem sokan fognak emlékezni, egy lesz a szürke és provinciális kiadványok között. Az igazi Tiszatáj azonban ott van a magyar értelmiség egyenjogúsodási, demokráciát követelő törekvéseiben, a szomszédok felé való kéznyújtás nemes gesztusaiban.